

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Токар Марини Іванівни

**«Образи героїв української дитячої літератури в книжковій ілюстрації
другої половини ХХ – початку ХХІ століття»**

подану на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства
за спеціальністю 17.00.05 – образотворче мистецтво

Актуальність теми дисертаційної роботи

Дослідження новітньої української книжкової графіки вже майже чотири десятиліття є предметом наукової рефлексії. Однак у мистецтвознавчому ракурсі проблеми стилістики, образних і композиційних принципів у творчих пошуках митців дитячої книги ще не отримали належної уваги у вітчизняній науці. Слід віддати належне М. І. Токар за влучність у виборі теми і зверненні до дослідження проблем художньої візуалізації творів української дитячої класики, композиційних, стилістичних та образно-тематичних трансформацій крізь призму мистецтвознавчого аналізу. Недостатнім буде констатація того, що обрана для дослідження проблема є актуальною, вона відноситься до кола дуже важливих для українського соціуму проблем, до тих проблем, на які суспільство реагує досить чутливо: виховання нового покоління засобами мистецтва.

Викладені аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження М. І. Токар, предметом якого обрано художню трактовку образів української дитячої класики другої половини ХХ і початку ХХІ століть.

Наукова новизна одержаних результатів

Оцінюючи найважливіші здобутки винесеного на захист дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні найсуттєвіші результати, що мають вагому наукову новизну.

По-перше, залучено широке коло джерел за рахунок суміжних дисциплін, а саме: літературознавства, культурології та графічного дизайну, вперше проаналізовано спогади провідних майстрів сучасної книжкової графіки.

По-друге, цінним в теоретичному та прикладному аспектах є визначення пріоритетних тенденцій функціонування художньо-ілюстративних рішень творів української літературної класики у сучасному мистецтві та еволюційних змін їх образно-тематичного ладу.

По-третє, встановлено коло провідних художників ілюстраторів; виявлено основні концепції ілюстрування творів; з'ясовано спільні та відмінні риси у розвитку мистецтва книжкової графіки у творах для дітей в межах кожної ілюстративної концепції.

По-четверте, на основі аналізу творів останніх 60-ти років з'ясовано основні композиційні та образно-стилістичні рішення, характерні для кожного із визначених дисертанкою періодів розвитку ілюстрування творів української дитячої літератури.

По-п'яте, дисертанкою визначено художньо-естетичні особливості ілюстрацій та уточнено систематизацію сюжетно-тематичного кола образів літературних героїв дитячої книжкової графіки другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Вважаю, що елементи наукової новизни сформульовані коректно, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

***Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і
рекомендацій, сформульованих у дисертації***

Детальне ознайомлення з текстом дисертації М. І. Токар дає підстави стверджувати, що підхід дисертантки до вивчення проблем трансформації

розвитку ілюстрації української дитячої книги характеризується фундаментальністю, ґрунтовністю дослідження. Варто підкреслити добру структурованість роботи, логічність викладу, якісне оформлення наукового апарату дисертації.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертанткою висновків, які базуються на грамотному використанні як загальнонаукових методів (систематизації та класифікації матеріалів, верифікації текстів, індукції, аналізу і синтезу) так і спеціальних методів (хронологічного, мистецтвознавчого, порівняльно-історичного).

Наукові положення, висновки і пропозиції дослідження сформульовані чітко, послідовно, є аргументованими і змістовними.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи. Видання, включені до списку використаної літератури (у кількості 194 найменувань), свідчать про глибоке опрацювання проблеми, достатній рівень наукової підготовки авторки, її наукову зрілість. В дуже якісно зробленому альбомі подано 148 ілюстрацій проаналізованих у дисертації творів.

Крім опрацювання значної кількості джерел і візуального дослідження об'єктів достовірність одержаних результатів підтверджується актами їх впровадження – апробаціями на чотирьох науково-практичних конференціях (їх перелік наведено у додатку 2).

Оцінка змісту та завершеності дисертації

У **вступі** чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка відповідає темі дисертації, та конкретизується у завданнях, окреслено об'єкт та предмет роботи. Логічно окреслено систему використаних в роботі дослідницьких методів, розкрито наукову новизну і практичне значення роботи. Подано інформацію про апробації дослідження та публікації.

У першому розділі дисертаційної роботи **«Історіографія проблеми, джерельна база та методи дослідження»** авторка у трьох підрозділах

глибоко проаналізувала наукові праці за темою роботи, охарактеризувала джерельну базу й розкрила методи дослідження.

Значну увагу доречно було приділено проблемам методики аналізу становлення та розвитку сучасної української книжкової ілюстрації, художньої мови та засобів пластичної виразності. У висновках до першого розділу М. І. Токар обґрунтувала, з чим ми погоджуємося, що найбільш перспективним для досягнення поставленої мети роботи є дослідження проблеми через парадигму формотворення, образності та ідейно-змістової структури, а також розгляд мистецьких особливостей ілюстрування дитячої книги комплексно, у поєднанні із літературознавчими, соціокультурологічними та дизайнерськими аспектами (С. 40).

У другому розділі роботи **«Періодизація та типологія образів героїв української дитячої літератури в книжковій ілюстрації другої половини ХХ – початку ХХІ ст.»**, що складається з трьох підрозділів, дисертантка вдало проаналізувала періодизацію розвитку образів літературних героїв у книжковій ілюстрації, стилістичні особливості дитячої книжкової графіки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і еволюцію графічних концепцій в ілюструванні творів дитячої літератури. Другий і третій підрозділи цього розділу є, на нашу думку, найбільш вартісними, характеризуються подекуди якісним мистецтвознавчим аналізом. Це стосується, зокрема, описів ілюстрацій Віктора Глуздова до збірки поезій Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало ...» (1972) (С. 70), малюнків Галини Савченко до віршів Володимира Сосюри «Моя онученька» (1960) (С. 73-74), ілюстрацій Ніни Макарової до книги Платона Воронька «Помагай» (1968) (С. 75-76), композиційних засад оздоблення твору Остапа Вишні «Панська ялинка» Олександром Шоломієм (1984) (С. 99).

Дисертантка вдало розглядає типові напрямки взаємовпливу між формально-стилістичною структурою шрифтових та ілюстративних рішень.

Пошукувачка слушно підкреслює, що особливості застосування композиційних прийомів та образно-стилістичних рішень ілюстрацій

залежать від технології виконання, формату видання й взаємодії з текстом (С. 117).

У третьому розділі **«Образи героїв дитячої літератури в українській книжковій графіці другої половини ХХ – початку ХХІ ст.»**, що складається з двох підрозділів, дисертантка розглянула художньо-естетичні особливості ілюстрацій дитячої книжкової графіки 1950-1980-х рр., а також образи героїв та їх трансформацію в контексті мистецтва графіки кінця 1990-х – 2010-х рр.

Вважаю, що правильним буде висновок з дослідження здобувачки, що оновлення технологічних прийомів призвело до оновлення пластичної мови новітніх творів книжкової графіки. Митці почали створювати сучасні за формою і нові за технологічним виконанням об'єкти. Дисертантка відзначила, що особливістю періоду 2000-х – 2010-х років є трансформація, як візуальна, так і художньо-змістовна, образу головного героя літературного твору, що в новому контексті набуває універсальних рис.

Висновки до кожного з трьох розділів достовірні та обґрунтовані, підтверджуються опрацюванням значної кількості аналітичного матеріалу, визначаються науковою новизною. Завершується робота розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, є логічними, слугують віддзеркаленням основних результатів дослідження. Одним з найважливіших висновків, на мою думку, є класифікація художніх прийомів, притаманних українській книжковій ілюстрації у дитячих виданнях другої половини ХХ – початку ХХІ ст., тобто: узагальненість й умовність трактування форми і простору, площинність зображення, декоративізм та примітивізм, аплікація, історична стилізація, етнографізм, образність та видовищність, кінематографічність.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

***Значення одержаних результатів для науки й практики та
рекомендації щодо їх можливого використання***

На мій погляд, результати дисертаційного дослідження характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Вони можуть бути використані:

- у навчальному процесі, а саме: у викладанні теорії та історії культури, історії українського мистецтва у вищих навчальних закладах;
- як фактографічна і теоретична база для створення відповідних розділів у наукових та науково-методичних виданнях з історії вітчизняного мистецтва;
- при укладанні методичних матеріалів з дисциплін: історія української культури, історія українського мистецтва, історія української графіки та книжкового дизайну;
- Результати наукового дослідження будуть корисними як для фахівців-практиків, так і для теоретиків образотворчого мистецтва та дизайну, оскільки сприятимуть формуванню нових поглядів на типологію та класифікацію ілюстрацій українських дитячих книг.

***Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій
дисертації в опублікованих працях***

Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладено у 8-и статтях, з яких 7 – у фахово-наукових виданнях, затверджених Атестаційною колегією МОН України.

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам Атестаційної колегії МОН України та «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань». Зазначені публікації повною мірою висвітлюють головні наукові положення дисертації.

Основні положення дисертації були апробовані на чотирьох наукових конференціях у Харкові та Ченстохові.

Спрямованість наукових конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер статей дисертантки, в яких відображено положення дисертації і результати проведених досліджень, розкривають дослідницьку проблему трансформації розвитку новітньої української ілюстрації дитячої книги.

Загалом вважаю, що дисертація пройшла належну апробацію; вона є самостійною науковою працею, що має завершений характер, відзначається науковою новизною. Праця М. І. Токар написана на належному науковому рівні.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого М. І. Токар дисертаційного дослідження. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаю за необхідне зазначити наступні недоліки, дискусійні положення та зауваження до поданої дисертаційної роботи:

1. Вважаю, що підрозділ 1.1 – «Стан наукової розробленості теми» слід було б дещо розширити, зокрема, згадати книги таких авторів, як Богдан Стебельський («Про ілюстрацію дитячої книжки», 1966), Богдан Горинь (про Софію Караффу-Корбут, 2013), Людмила Соколюк (монографія про Михайла Жука, 2018 – вона наявна лише в списку літератури в кінці дисертації). Крім

авторефератів Галини Корнєєвої і Оксани Ламонової логічно було б розглянути більш повні їх тексти – відповідно монографію «Українська дитяча книжка Східної Галичини» (2004) і розділи про книжкову графіку другої половини ХХ ст. авторства Ламонової в п'ятому томі нової «Історії українського мистецтва» (2007). Дисертанка рясно цитує статтю другого опонента, професора Володимира Стасенка про графіку Софії Караффи-Корбут (2014), натомість ігнорує його ж ґрунтовний словник викладачів і випускників кафедри графіки Української академії друкарства «Спадкоємці першодрукаря» (2010). Введені в бібліографію публікації Андрія Майовця можна було б доповнити ще двома його статтями – про дитячу книжкову графіку митців львівського середовища у Віснику харківської академії дизайну (2015, № 9-10) та про доробок Сергія Іванова (2018). Зовсім не залучені архівні джерела, а в одному з додатків доречно було б побачити короткий біо- та бібліографічний словник всіх згаданих художників української дитячої книги та їх посторінковий індекс.

2. В другому розділі дослідження на десяти сторінках, з 41 по 50 фактично знову продовжується огляд історіографії. Обширні, розлогі, часом на половину чи дві треті аркуша цитування з праць численних авторів наводяться й далі, наприклад, на с. 55, 63-64, 69, 100-101, 106, 114, 120-122, 140, 142, 149-150 та інших. Складається враження, що дисертанка часом дещо грішить реферативністю, несміливо спирається «на думку дослідників», замість самостійного, рішучого наукового пошуку захоплюється переповіданнями чи реверансами. До того ж авторка іноді пише не як мистецтвознавець, небезпечно для обраної спеціальності балансує на межі літературознавства і культурології.

3. На мою думку, дещо більше уваги в цьому дослідженні треба було б приділити графікам львівської школи, як давнім, так і сучасним ілюстраторам дитячих книжок. Це стосується, зокрема, Олени Кульчицької, яка багато працювала у цій галузі протягом 1915 – 1920-х років, а згаданий у дисертації «Лис Микита» 1962 р. – це перевидання її ілюстрацій 1922 р.

Дитячі твори І. Франка і книги інших письменників оздоблювали Леопольд Левицький та Іван Крислач. Відповідно в історіографію питання доцільно було б ввести наукові дослідження про цих митців, наприклад, монографію про творчість О. Кульчицької Івана Сеніва (1961), статті і книгу 2013 р. Любові Кость, книги про Л. Левицького авторства Григорія Якущенка (1969), Григорія Островського (1978), Мар'яна Бесаги (2006), каталог творів І. Крислача 2004 р. Доводиться пошкодувати, що здобувачка замість того, щоб цитувати інших вчених, жодним словом не згадала про творчість нової генерації ілюстраторів дитячої книжки, наприклад, представників львівської школи Світлани Балух, Віолетти Борігард, Оксани Були, Наталки Гайди, Ольги Кваші, Івети Ключковської, Максима Паленка, Ростислава Панського, Мар'яни Прохасько, Анастасії Стефурак, Зеновії Юськів, харків'янок Євгенії Гапчинської, Даши Ракової й Марини Пузиренко, Лани Королевської з Дніпра, митців київської школи Ігора Баранька, Олега Петренка-Заневського, Віктора Гаркуші, Інги Леві, Анни Сарвіри та інших. Натомість виділяються художники львівської групи «Зографос» (с. 82), хоча це головним чином іконописці.

4. Подекуди в дисертації застосовуються неточні формулювання, що дещо нівелюють художню оцінку творів. Так, на с. 58 у зв'язку з ілюстрацією Євгена Криги дисертанка пише про панораму Нюрнберга з «пейзанського погляду». Це непокоїть кострубатістю, краще б звучало «пасторально-ідилічний краєвид». На с. 84 і 109-110 термін «історизм» помилково характеризується спочатку як художній прийом, а потім як образна ідея. Насправді ж, судячи з контексту, дисертанка мала на увазі історичні ремінісценції або стилізації.

5. Хоча здобувачка має досконалу філологічну освіту, в тексті подекуди зустрічаються несподівані граматичні та мовні помилки – на с. 67 (рукавичку замість рукавички), на с. 79 – плоскінні композиції (має бути площинні, не про коноплю ж мова), на с. 132 «перевага [надана] активним кольорам» (пропущено слово «надана»). На с. 133 та інших авторка не

ставити коми у складносурядних реченнях. Прізвища одних і тих самих художників часом пишуться по-різному, наприклад, Андрія Лесіва (на с. 6 він чомусь Лесик), Олександра Шоломія (с. 98-99), Аделі Гілевич (с. 128), Марини Михайлошиної (с. 71-72, 83, підпис до іл. 145), Ніни Денисової (помилки в підписах до ілюстрацій № 14, 26, 80, 108). Незрозумілим є на багатьох сторінках дисертації відмінювання у родовому відмінку імені та прізвища таких митців, як Марко Вовчок (має бути Марка Вовчка) чи Софія Караффа-Корбут (повинно бути Караффи-Корбут). Хоча в останньому випадку дисертантка, можливо, спиралась на подібну помилку в статті 2011 р. про графіку Караффи-Корбут Василя Івановича Семенюка.

6. Альбом ілюстрацій сформований за алфавітним переліком письменників – але чому б не побудувати його за таким же переліком авторів ілюстрацій чи не за хронологією видань? Адже дисертація не по літературознавству. І в основному тексті, і в альбомі кількісно переважають (це приблизно 80%) книжки, що вийшли з друку до здобуття Україною незалежності (до 1991). Недостатньо видань перших десятиліть ХХІ ст. Зовсім не проілюстровані книги львівської майстерні «Аграфка», хоча у тексті вони розглядаються.

7. Є певні неточності у списку використаної літератури.

Проте, загалом, зазначені дискусійні моменти та висловлені зауваження не ставлять під сумнів отримані наукові результати. Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту та стилю викладення наукових положень, достатнім теоретично-методичним рівнем.

Загальний висновок

Дисертаційна робота на тему «Образи героїв української дитячої літератури в книжковій ілюстрації другої половини ХХ – початку ХХІ століття» виконана вперше і поглиблює існуючі знання мистецтвознавчої науки.

Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливі наукові проблеми, які полягають в обґрунтуванні теоретичних засад та виявленні тенденцій функціонування ілюстрації дитячої літератури в Україні як художнього явища.

Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях відповідають вимогам до кандидатських дисертацій.

Вважаю, що дисертаційна робота на тему «Образи героїв української дитячої літератури в книжковій ілюстрації другої половини ХХ – початку ХХІ століття», представлена на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства, відповідає вимогам чинного «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України, а її автор – Токар Марина Іванівна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.05 – образотворче мистецтво.

Офіційний опонент:

доктор мистецтвознавства,
професор кафедри дизайну середовища
Львівської національної академії мистецтв
Ю. О. Бірюльов

1. 10. 2018